

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГОРБАТЮК Микола Володимирович

УДК 94 (477) “1885/1942”

**ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ АНДРІЯ НІКОВСЬКОГО
(1885 – 1942 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя – 2010

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України і зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ТЕРЕЩЕНКО ЮРІЙ ІЛАРІОНОВИЧ,
Київський національний лінгвістичний університет,
завідувач кафедри історії України та зарубіжних країн

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, старший науковий співробітник
ЛЮБОВЕЦЬ ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф. Кураса НАН України, провідний науковий
співробітник відділу соціально-політичної історії

доктор історичних наук, доцент
ТУРЧЕНКО ГАЛИНА ФЕДОРІВНА,
Запорізький національний університет,
професор кафедри історії України

Захист відбудеться “ 27 ” травня 2010 р. о 13 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 17.051.01 у Запорізькому національному університеті Міністерства освіти і науки України за адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66, корп. 5, ауд. 326.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Запорізького національного університету Міністерства освіти і науки України за адресою: 69063, м. Запоріжжя, вул. Жуковського 66, корп. 2.

Автореферат розісланий “ 27 ” квітня 2010 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. В. Грушева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Відродження національної свідомості та становлення незалежної України стали поштовхом до переосмислення ролі особи в історії боротьби українського народу за власну державність і персоніфікації історичного процесу загалом. Втім, у сучасній українській історіографії відчувається нестача наукових досліджень, у яких на широкому фактичному матеріалі розкривається і по-новому оцінюється громадсько-політична діяльність визначних постатей українського національного відродження, які були організаторами і безпосередніми учасниками національно-визвольних змагань початку ХХ ст. До їх числа належить Андрій Ніковський – активний громадський, політичний і культурно-просвітній діяч, мовознавець, журналіст, публіцист, редактор. Він як один із засновників і членів Центральної Ради, фундатор і незмінний редактор газети “Нова рада”, ідеолог й організатор Українського національного союзу, міністр закордонних справ у чотирьох урядах Директорії УНР відіграв важливу роль у процесі ідейно-теоретичного обґрунтування і фактичного становлення української державності, розробці і реалізації основних положень української національно-державної політики.

Актуальність дисертації зумовлена відсутністю спеціального комплексного дослідження життя і діяльності А. Ніковського, потребою створення повної й об’єктивної наукової біографії діяча, виваженого вивчення його внеску у процес державотворення в Україні, а також необхідністю пошуку та залучення до наукового обігу невідомого досі масиву архівних джерел. Всебічний аналіз зазначених проблем дозволить краще зрозуміти характер українського національно-визвольного руху початку ХХ ст., детальніше висвітлити громадське життя і політичний розвиток України першої чверті ХХ ст., глибше дослідити історію української інтелігенції, повніше відобразити життя і діяльність української еміграції у Польщі та Німеччині у міжвоєнний період.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою науково-дослідної теми кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету “Боротьба за українську державність новітньої доби”, що затверджена вченою радою КНЛУ протоколом № 7 від 23 лютого 2009 року, яка відповідає комплексно-дослідній темі історичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка “Історія української державності нової та новітньої доби” (№ 06 БФ 046-01). Особистим внеском автора у розробку теми є дослідження участі А. Ніковського у політичному житті УНР доби Центральної Ради, процесі формування урядів Української Держави, діяльності Міністерства закордонних справ УНР доби Директорії та ін.

Об’єктом дослідження є постать А. Ніковського на тлі історичних подій першої чверті ХХ ст., його індивідуальні риси та особливості.

Предметом дослідження є становлення світогляду А. Ніковського, його громадсько-політична, культурно-просвітницька, наукова і публіцистична діяльність, ідейно-теоретичний та практичний внесок у розвиток українського національного руху, участь у становленні української преси.

Мета дисертаційного дослідження – розкрити основні напрямки та історичні наслідки громадсько-політичної діяльності А. Ніковського на тлі суспільно-політичних процесів в Україні у 1905–1930 рр., встановити роль та місце репрезентанта у новітніх націо- та державотворчих процесах, у роботі конкретних громадських і політичних організацій та державних органів.

Відповідно до поставленої мети, визначені такі основні **завдання дослідження**:

- проаналізувати стан наукової розробки проблеми та ступінь її джерельного забезпечення;
- виявити основні історичні та соціальні чинники формування суспільно-політичних поглядів А. Ніковського;
- дослідити місце і роль А. Ніковського в українському культурно-просвітньому та громадсько-політичному русі 1905–1916 рр.;
- охарактеризувати його вплив на становлення і розвиток преси в Україні;
- висвітлити громадсько-політичну та державницьку діяльність А. Ніковського в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.;
- відтворити маловідомі сторінки життя А. Ніковського під час перебування в еміграції та після повернення в УСРР;
- дослідити основні напрямки наукової, публіцистичної та літературно-критичної діяльності А. Ніковського.

Хронологічні межі дослідження визначаються періодом життя А. Ніковського – 1885–1942 рр., тоді як період його активної громадсько-політичної діяльності окреслюється 1905–1929 рр.: від створення Одеського товариства “Просвіта” і навчання в університеті до арешту у справі “Спілки визволення України”.

Територіальні межі дослідження охоплюють Наддніпрянську Україну у складі Російської імперії і СРСР та територію Польщі і Німеччини у міжвоєнний період.

Методологічною основою дисертації, що є історико-біографічним дослідженням, проведеним відповідно до принципів історизму, об’єктивності й системності, є такі загальнонаукові, спеціально-історичні та міждисциплінарні методи як періодизаційний, проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, біографічний, ретроспективний, діахронний, метод паралелей та ін. Дотримання принципу історизму уможливило розгляд громадсько-політичної діяльності А. Ніковського у тісному взаємозв’язку з конкретно-історичною ситуацією. Застосування принципу об’єктивності дало змогу безсторонньо і неупереджено проаналізувати роль, яку діяч відіграв у суспільно-політичних процесах в Україні у першому тридцятилітті ХХ ст. Системний підхід забезпечив

комплексний науковий розгляд громадсько-політичної діяльності А. Ніковського. Метод періодизації був застосований для визначення основних етапів громадсько-політичної та науковій діяльності А. Ніковського. Проблемно-хронологічний метод дозволив розглянути події і явища в їх часовій послідовності. Завдяки застосуванню біографічного методу на основі результатів дослідження вдалося створити цілісну біографію А. Ніковського. Науковий розгляд теми базувався на критичному вивченні, зіставленні й аналізі інформації першоджерел та перехресній перевірці даних.

Наукова новизна дисертації визначається насамперед постановкою та розробленням теми як цілісної наукової проблеми. Вперше в українській історіографії на основі широкого кола джерел і літератури створено комплексне дослідження громадсько-політичної, культурно-просвітницької, літературно-публіцистичної, наукової та редакційної діяльності А. Ніковського на тлі суспільно-політичних процесів першої третини ХХ ст. у Наддніпрянщині та українському еміграційному середовищі у Польщі і Німеччині. Наукова новизна дисертаційної роботи знайшла свій конкретний вияв у тому, що в ній:

- узагальнено історіографію проблеми; виявлено, проаналізовано, систематизовано і введено до наукового обігу значний масив документів і матеріалів за темою дослідження;

- на основі попередніх досліджень та наведеного у дисертації фактичного матеріалу розроблено періодизацію життя і діяльності А. Ніковського;

- охарактеризовано участь А. Ніковського в українському національному русі 1905–1917 рр., його діяльність у добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. та в еміграції; проаналізовано причини відходу А. Ніковського від політичної діяльності та повернення в УСРР;

- показано, що політична діяльність А. Ніковського не була повністю самостійною, а детермінувалася позицією політичної партії, до якої він входив (ТУП, УПСФ);

- доведено, що налагодження ефективної роботи зовнішньополітичного відомства УНР у другій половині 1920 – початку 1922 рр. значною мірою залежало від активної діяльності А. Ніковського як міністра закордонних справ;

- з'ясовано і деталізовано невідомі й маловідомі факти з біографії А. Ніковського (служба у КПЗФ ВСМ, редагування журналу “Основа”, керівництво конституційною комісією УНР у вересні 1920 р. та ін.);

- розглянуто наукову, публіцистичну та літературно-критичну спадщину А. Ніковського; до наукового обігу введено низку його літературно-публіцистичних праць.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення дисертації, фактичний матеріал та висновки можуть бути використані при підготовці синтетичних узагальнюючих праць з історії суспільно-політичного руху в Україні початку ХХ ст. та українських визвольних змагань 1917–1921 рр., історії української дипломатії, історії української

політичної еміграції, історії української преси, історіографічних праць, посібників та статей; при розробці лекційних курсів, проведенні практичних і семінарських занять, інших видах викладацької роботи; для ознайомлення широкого загалу із громадсько-політичною біографією діяча, популяризації його наукової і творчої спадщини.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри історії України та зарубіжних країн Київського національного лінгвістичного університету. Її основні положення та висновки знайшли відображення у доповідях і повідомленнях на наукових конференціях, круглих столах і семінарах: Всеукраїнській науковій конференції “Українська державність: генеза, історичний розвиток, традиція” (Житомир, 23–24 березня 2006 р.); Другій Всеукраїнській науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України ХХ – ХХІ ст.” (Вінниця, 26–27 жовтня 2006 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій 100-літтю газети “Рада” “Національна періодика початку ХХ століття: розвиток і реалізація української ідеї державотворення” (Київ, 8–9 грудня 2006 р.); П’ятій Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених, присвяченій 90-річчю Української революції 1917–1920 рр. “Шевченківська весна” (Київ, 1–2 березня 2007 р.); Третій Міжнародних Гуржіївських читаннях (Черкаси, 20–21 вересня 2007 р.); Четвертій Міжнародній науковій конференції “Польща та Україна на шляху демократичних перетворень: історія, сучасність, майбутнє” (Житомир, 9–10 листопада 2007 р.); Третьому науковому семінарі “Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури – у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.” (Київ, 14 грудня 2007 р.); Третій Всеукраїнській науковій конференції “Національна інтелігенція в історії та культурі України” (Вінниця, 23–24 жовтня 2008 р.); Міжнародному науковому семінарі “Консерватизм у Центрально-Східній Європі: історія, політика, ідеологія” (Житомир – Затурці – Краків, 12–16 травня 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 15 наукових працях (14,1 друк. арк.), із них 8 опубліковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України (11,02 друк. арк.).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, одинадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (635 позицій). Обсяг основного тексту роботи становить 191 сторінку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено об’єкт та предмет наукового пошуку, хронологічні й територіальні межі, сформульовано мету і завдання, окреслено наукову новизну і практичне значення роботи, подано відомості про апробацію результатів дослідження та структуру дисертації.

У *першому розділі* “Історіографія і джерела дослідження” розглянуто і проаналізовано стан наукової розробки теми та джерельну основу дослідження. У *підрозділі 1.1. “Історіографія проблеми”* констатується, що громадсько-політична діяльність А. Ніковського українською історичною наукою практично не досліджувалась. Весь історіографічний матеріал по темі дисертації поділено на чотири групи: 1) праці, видані у радянський період; 2) публікації української діаспори; 3) наукові дослідження сучасних українських істориків; 4) праці зарубіжних вчених.

Перша група праць формувалася впродовж 1920 – 80-х років у СРСР. У цей час радянська історична наука керувалася принципом так званого партійно-класового підходу, що передбачав негативну оцінку подій національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні. Саме тому у працях радянських істориків І. Грошева¹, А. Лихолата², публікаціях М. Скрипника³, П. Любченка⁴, М. Хвильового⁵ А. Ніковському навішувався ярлик “буржуазного націоналіста”, “ватажка буржуазно-націоналістичної контрреволюції”, а його культурно-просвітницька та громадсько-політична діяльність оцінювалася негативно. Автори академічних видань радянського періоду, таких як “Українська РСР в період громадянської війни. 1917–1920 рр.” та “Історії української радянської літератури” також обмежились лише поодинокими згадками про А. Ніковського, наголошуючи при цьому на шкідливості його діяльності для радянської влади.

Другу групу історіографічних праць, де епізодично висвітлюється діяльність А. Ніковського, складають публікації безпосередніх учасників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., зокрема Д. Дорошенка, В. Винниченка, П. Христюка, І. Мазепи та ін.; відгуки української еміграції на судовий процес над СВУ; короткі відомості про А. Ніковського в українських зарубіжних енциклопедичних виданнях (Енциклопедія українознавства, Українська загальна енциклопедія).

Новий етап у вивченні суспільно-політичної, публіцистичної та наукової діяльності А. Ніковського розпочався після проголошення незалежності України. Однією з перших біографічних розвідок про А. Ніковського була стаття В. Верстюка та Т. Осташко, включена до збірника “Діячі Української

¹ Грошев И. И. Исторический опыт КПСС по осуществлению ленинской национальной политики / Иван Иванович Грошев. – М. : Мысль, 1967. – 420 с.

² Лихолат А. В. Разгром националистической контрреволюции на Украине (1917–1922 гг.) / Андрей Васильевич Лихолат. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1954. – 656 с.

³ Скрипник М. “Спілка Визволення України” / М. Скрипник // Більшовик України. – 1930. – № 8. – С. 11–24.

⁴ Любченко П. Українські націоналісти у боротьбі за реставрацію капіталізму : (до процесу СВУ) / П. Любченко // Більшовик України. – 1930. – № 9–10. – С. 59–75.

⁵ Хвильовий М. Хто ще сидить на лаві підсудних / М. Хвильовий // Харківський пролетар. – 1930. – 16 березня. – С. 1.

Центральної Ради”⁶. Політична діяльність А. Ніковського знайшла відображення у дослідженнях історії українських політичних партій першої чверті ХХ століття. Так, О. Любовець у монографії “Українські партії і політичні альтернативи 1917–1920 років” подає важливі відомості про його роботу в українських державних і політичних інституціях доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.⁷ В. Стрілець торкається основних віх політичної діяльності А. Ніковського в контексті дослідження історії Української партії соціалістів-федералістів⁸.

Про діяльність А. Ніковського у добу УЦР згадують А. Танін-Львов, С. Кульчицький, І. Гошуляк та ін. Перебування А. Ніковського в опозиції до гетьманату П. Скоропадського відображено у працях Р. Пирого⁹ і О. Реєнта¹⁰. Інформацію про А. Ніковського як міністра закордонних справ, викладену у контексті дослідження зовнішньої політики УНР, знаходимо у працях Д. Веденєєва і А. Гошуляка¹¹, В. Матвієнка¹², В. Соловійової¹³ та ін.

Окремі епізоди діяльності А. Ніковського як журналіста, редактора і видавця висвітлили О. Мукомела¹⁴, М. Романюк¹⁵, Н. Сидоренко¹⁶. Про участь А. Ніковського у роботі одеського товариства “Просвіта” згадують О. Болдирєв¹⁷, Г. Зленко¹⁸, О. Лисенко¹⁹.

⁶ Верстюк В. Ф. Діячі Української Центральної Ради : біограф. довідник / В. Ф. Верстюк, Т. С. Осташко. – К. : [б. в.], 1996. – 255 с.

⁷ Любовець О. М. Українські партії й політичні альтернативи 1917–1920 років : монографія / Олена Миколаївна Любовець. – К. : Основа, 2005. – 311 с.

⁸ Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія : витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ століття – 1939 рік) / Василь Васильович Стрілець. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 361 с.

⁹ Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією / Руслан Якович Пиріг ; Інститут історії України НАН України. – К. : [б. в.], 2008. — 209 с.

¹⁰ Реєнт О. П. Павло Скоропадський / Олександр Петрович Реєнт. – К. : Альтернативи, 2003. – 304 с. – (Особистість і доба).

¹¹ Веденєєв Д. Дипломатична служба Української Народної Республіки доби Директорії / Дмитро Веденєєв, Андрій Гошуляк // Пам’ять століть. – 1998. – № 1. – С. 73–86.

¹² Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії : монографія / Віктор Михайлович Матвієнко. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – 373 с.

¹³ Соловійова В. В. Українська дипломатія у країнах центральної Європи 1917–1920 рр. / Вікторія Вікторівна Соловійова. – Донецьк : ТОВ “Юго-Восток, Лтд”, 2004. – 172 с.

¹⁴ Мукомела О. Ніковський Андрій Васильович / Олександр Мукомела // Українська журналістика в іменах : Матеріали до енциклопедичного словника / [ред. М. Романюк]. – Львів, 1997. – Вип. 4. – С. 191–196.

¹⁵ Романюк М. Ніковський Андрій / Мирослав Романюк // Українська журналістика в іменах : Матеріали до енциклопедичного словника / [ред. М. Романюк]. – Львів, 2002. – Вип. 9. – С. 360.

¹⁶ Сидоренко Н. М. “Задротяне життя” українських часописів на чужині (1919–1924) / Наталія Миколаївна Сидоренко. – К., 2000. – 88 с.

¹⁷ Болдирєв О. Одеська громада / Олександр Болдирєв. – Одеса : Маяк, 1994. – 143 с.

Слід відмітити, що творча спадщина А. Ніковського вже була предметом дисертаційних досліджень. Так, П. Дунай проаналізувала ідейно-естетичні засади його літературно-критичної діяльності²⁰, Ю. Середенко дослідила творчу спадщину А. Ніковського як джерело вивчення громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ століття²¹.

До четвертої групи належать праці польських істориків Я. Бруського²², Е. Вішки²³ та ін.

Проведений історіографічний огляд показав, що громадсько-політична діяльність А. Ніковського вивчена недостатньо. Великий масив історичної літератури, де розглядаються події українського національного руху першої чверті ХХ ст., у яких А. Ніковський брав безпосередню участь, містить лише загальні відомості з теми дисертації.

У *підрозділі 1.2. “Джерельна основа дослідження”* підкреслено, що комплексний характер обраної теми зумовив необхідність використання широкого кола джерел, передусім документальних. Увесь їхній обсяг належить до писемних і був виявлений в бібліотеках та архівах України шляхом цілеспрямованого пошуку. Враховуючи особливості теми дисертації, залучені джерела за типолого-видовою класифікацією умовно поділено на 4 групи: 1) актові та діловодні писемні джерела (офіційні актові документи, матеріали офіційного діловодства, документи та матеріали політичних партій і громадських організацій); 2) судово-слідчі документи; 3) матеріали періодичної преси; 4) джерела особистого походження (спогади, щоденники, епістолярій).

До першої групи належать офіційні актові документи (закони та підзаконні акти, міждержавні договори, матеріали зовнішньої політики, постанови, накази, обіжники, інструкції тощо), документи офіційного діловодства (звіти, рапорти, ділова переписка, довідки, канцелярські книги, протоколи засідань тощо) центральних і місцевих органів влади й управління Української Центральної

¹⁸ Зленко Г. Д. Трагедія Андрія Ніковського // Зленко Г. Д. Лицарі досвітніх вогнів : Тридцять три портрети діячів Одеської “Просвіти” 1905–1909 років / Григорій Дем’янович Зленко. – Одеса : Астропринт, 2005. – С. 83–88.

¹⁹ Лисенко О. В. “Просвіти” Наддніпрянської України у дожовтневий період / Олександр Васильович Лисенко. – К. : [Б.в.], 1990. – 24 с. – (Препринт / Інститут історії Академії наук Української РСР ; препринт № 6 /18/).

²⁰ Дунай П. О. Ідейно-естетичні засади літературно-критичної діяльності Андрія Ніковського : дис... канд. філол. наук : 10.01.01 / Дунай Павлина Олександрівна. – К., 2006. – 202 арк. ; Дунай П. Андрій Ніковський : долаючи межі часу : монографія / Павлина Дунай. – К. : Твім Інтер, 2009. – 240 с.

²¹ Середенко Ю. В. Творча спадщина А. В. Ніковського як джерело дослідження громадсько-політичного та культурного життя України першої третини ХХ ст. : дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / Середенко Юлія Василівна. – К., 2008. – 282 арк.

²² Bruski J. J. Petluowscy. Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924) / Jan Jacek Bruski. – Kraków : Arcana, 2000. – 600 s.

²³ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce : 1920–1939 / Emilian Wiszka. – Toruń : MADO, 2005. – 752 s.

Ради, Української Держави, Директорії УНР та УСРР, а також матеріали політичних партій і громадських організацій (програми, статuti, протоколи засідань, ділове листування та інші документи Української партії соціалістів-федералістів, Українського національного союзу, Українського наукового товариства у Києві, Українського центрального комітету у Варшаві тощо).

Документи, що належать до групи актових та діловодних писемних джерел частково були опубліковані²⁴. Втім, переважна більшість цих документів досі не була залучена до наукового обігу. Зокрема, у фондах “Українська Центральна Рада” (ф. 1115), “Міністерство внутрішніх справ Української Держави” (ф. 1216), “Подільська окружна комісія з виборів до Українських Установчих зборів” (ф. 2171) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) містяться документи, що були використані для з’ясування участі А. Ніковського у роботі Центральної Ради, виборах до Всеукраїнських установчих зборів, формуванні урядів Української Держави, виданні газети “Нова рада”.

Найбільш повно у ЦДАВО України представлені документи, пов’язані з діяльністю А. Ніковського у період його перебування на посаді міністра закордонних справ УНР. До їх числа належать матеріали фондів “Рада Народних Міністрів УНР” (ф. 1065), “Канцелярія Директорії УНР” (ф. 1429), “Особиста канцелярія Голови Ради Народних Міністрів УНР” (ф. 3205), “Рада Республіки” (ф. 3656), “Міністерство закордонних справ УНР” (ф. 3696).

Документи для дослідження участі А. Ніковського у роботі Одеського товариства “Просвіта” і Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст, виданні газети “Рада” і журналу “Основа” зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (ЦДІАК України): “Київське губернське жандармське управління” (ф. 274), “Київський Тимчасовий Комітет у справах друку” (ф. 295), “Жандармське управління міста Одеси” (ф. 385), “Прокурор Одеської судової палати” (ф. 419), “Південно-Західний комітет Всеросійського союзу міст” (ф. 721).

Низка матеріалів українських політичних партій і громадських організацій (УПСФ, УНС, УНТ, УЦК тощо), у роботі яких А. Ніковський брав активну

²⁴ 1917 год на Киевщине : хроника событий / [сост. : А. Иргизов и др. ; ред. В. Манилов]. – К. : Государственное издательство Украины, 1928. – 580 с. ; Крах германской оккупации на Украине (по документам оккупантов) / [ред. : М. Горький, И. Минц]. – М. : История гражданской войны, 1936. – 205 с. ; The Ukrainian revolution : documents, 1919–1921. Vol. 2. / [ed. Taras Hunczak]. – N.Y., 1984. – 478 p. ; Українська Центральна Рада : Документи і матеріали : у 2 т. / [відп. ред. В. А. Смолій, упоряд. В. Ф. Верстюк]. – К. : Наукова думка, 1996– .– Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – 1996. – 589 с. ; Т. 2 : 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 1997. – 422 с. ; Історія української Конституції / Українська правнична фундація ; [упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко]. – К. : Право, 1997. – 464 с. ; Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : Документи і матеріали : у 2 т., 3 ч. / [відп. ред. і кер. упоряд. В. Ф. Верстюк]. – К. : Видавництво ім. Олени Теліги, 2006 – .– Т. 1. – 2006. – 687 с. ; Т. 2. – 2006. – 744 с.

участь, зберігається у фондах “Український Національний Союз” (ф. 3073), “Український Центральний Комітет в Речі Посполитій Польській” (ф. 3508) ЦДАВО України, “Центральний комітет партії соціалістів-федералістів” (ф. 44), “Документи періоду підготовки і проведення великої жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни в Україні” (ф. 57) Центрального державного архіву громадських об’єднань України (ЦДАГО України) та “Архів академії Наук УРСР. Українське наукове товариство в Києві” (ф. 10) Інституту рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського (ІР НБУВ).

До другої групи джерел віднесено судово-слідчу справу А. Ніковського № 67098 у процесі Співки визволення України, яка зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБ України). У справі містяться ордер на обшук і арешт, анкета А. Ніковського як заарештованого, протоколи допитів від 6 серпня 1929 р. до 20 січня 1930 р., власноручно написане “Моє розкаяння” та інші документи. Зважаючи на те, що свої свідчення звинувачені у причетності до діяльності СВУ давали під психологічним і фізичним тиском, протоколи допитів А. Ніковського варто сприймати під критичним кутом зору. Однак, достовірність переважної частини його зізнань підтверджується співставленням задокументованої інформації з іншими джерелами.

Третя група джерел складається із матеріалів періодичної преси першої чверті ХХ ст., де були надруковані праці А. Ніковського або відомості про його громадсько-політичну діяльність. Всі часописи умовно поділено на п’ять підгруп: 1) видання часів Російської імперії: “Одесские новости” (м. Одеса), “Рада” (м. Київ); 2) українські видання доби національно-визвольних змагань 1917–1920 рр.: “Нова рада” (м. Київ), “Промінь” (м. Київ), “Робітнича газета” (м. Київ), “Киевская мысль” (м. Київ), “Киевлянин” (м. Київ), “Громадське слово” (м. Київ); 3) періодичні видання української еміграції: “Воля” (м. Відень), “Український прапор” (м. Відень), “Український вісник” (м. Львів), “Українське слово” (м. Берлін), “Українська трибуна” (м. Варшава); 4) іноземна преса: “Deutsches Volksblatt” (м. Відень), “Wiener Mittagspost” (м. Відень); 5) радянські часописи: “Вісті ВУАН” (м. Київ), “Харківський пролетар” (м. Харків).

Четверту групу складають джерела особистого походження. До їх переліку належать як опубліковані, так і архівні матеріали.

На особливу увагу заслуговує особовий фонд А. Ніковського у ІР НБУВ (ф. 226), який містить особисті документи та фотографії фондоутворювача, його записник (11 березня – 15 червня 1918 р.), а також великий масив листів від редакцій часописів, українських громадсько-політичних діячів та письменників. Низка документів про освіту, роботу в гімназіях м. Одеси, відстрочку від служби в армії зберігається в особовій справі А. Ніковського (№ 6467) у фонді “Південно-Західний комітет Всеросійського союзу міст” (ф. 721) ЦДІАК України.

Під час роботи над дисертацією були використані опубліковані спогади М. Василенка, В. Винниченка, Д. Дорошенка, Г. Журби, О. Саліковського,

Є. Чикаленка, Н. Павлушкової, П. Скоропадського, П. Мілюкова та ін., щоденники В. Винниченка і С. Єфремова. Частина опрацьованих спогадів та щоденників наразі неопублікована і зберігається у фондах Л. Білецького (ф. 3876), І. Огієнка (ф. 1871) та М. Шаповала (ф. 3563) ЦДАВО України.

Не менш важливе значення для написання роботи мала така підгрупа джерел особистого походження, як епістолярій. Зокрема, було використано приватне листування репрезентанта з М. Аркасом, В. Буряченком, М. Васильком, І. Гаврилюком, Г. Журбою, С. Єфремовим, П. Стебницьким, Є. Чикаленком, С. Шелухіним та ін., що зберігається у фондах “Літературні матеріали” (ф. 1), “Листування” (ф. 3), “Газета «Рада»” (ф. 44), “Єфремов С. О.” (ф. 317) ІР НБУВ, “Особистий фонд Журби Галини Маврикіївни” (ф. 3983), “Василько Микола Прокопович” (ф. 4456) ЦДАВО України, “Аркас Микола Миколайович” (ф. 468) Державного архіву Миколаївської області.

Другий розділ “Перші кроки громадської діяльності та формування суспільно-політичних поглядів А. Ніковського” складається із трьох підрозділів. У **підрозділі 2.1 “Участь у культурно-просвітньому русі початку ХХ ст.”** розглядаються дитячі та юнацькі роки А. Ніковського, досліджується початковий етап його громадської та культурно-просвітницької діяльності. Аналіз архівних джерел та наукової і мемуарної літератури засвідчує, що переважаючий вплив на формування та розвиток світогляду, суспільно-політичних поглядів та наукових уподобань А. Ніковського мали університетське оточення, політизація українського національного руху, демократичні процеси в російському суспільстві початку ХХ ст., контакти з Є. Чикаленком, С. Єфремовим, М. Аркасом та тісна співпраця з М. Комаровим, С. Шелухіним, І. Липою. Зазначено, що під час навчання у Новоросійському університеті виявилися нахили А. Ніковського до наукової діяльності. Тоді ж він долучився до роботи одеської “Просвіти”, зокрема, входив до Ради товариства, був його секретарем і бібліотекарем.

У **підрозділі 2.2. “А. Ніковський як журналіст, редактор та науковець”** проаналізовано його участь у виданні низки українських часописів у 1907–1916 рр. З’ясовано, що громадсько-політична діяльність А. Ніковського у згаданий період була нерозривно пов’язана із співробітництвом з єдиною на той час україномовною щоденною газетою “Рада”, спочатку як звичайного дописувача, згодом – як редактора. Наголошено, що ця співпраця була одним з головних чинників у формуванні світогляду А. Ніковського та сприяла початку політичної кар’єри. Період, коли А. Ніковський редагував газету, був часом її розквіту. Після закриття “Ради” А. Ніковський за дорученням Є. Чикаленка займався справами її ліквідації, зробив невдалу спробу започаткувати у Києві видання щоденної газети “Вісти”, згодом деякий час редагував “Літературно-науковий вісник”. Впродовж 1915 – початку 1916 рр. А. Ніковський був редактором і видавцем журналу “Основа” в Одесі. У дисертації детально висвітлено умови видання часопису, його спрямованість та причини закриття.

У підрозділі показано, що поряд з публіцистичною і видавничою діяльністю А. Ніковський займався й науковими дослідженнями. З осені 1913 р. він був членом Українського наукового товариства у Києві, згодом членом Ради УНТ та секретарем товариства. Результати своїх літературознавчих та мовознавчих досліджень він публікував на сторінках “Ради”, “Літературно-наукового вісника” та “Заміток Українського наукового товариства”.

У дисертації наголошується, що і літературно-публіцистична, і громадсько-політична діяльність А. Ніковського були підпорядковані одній меті – вплинути на формування національних світоглядних позицій українців, готуючи тим самим підґрунтя для національно-державного відродження.

У **підрозділі 2.3. “Громадсько-політична діяльність напередодні та під час Першої світової війни”** зазначається, що перед початком війни А. Ніковський зайняв так звану “пораженчеську” позицію, вважаючи, що лише поразка Російської імперії може забезпечити Україні національно-культурну автономію. Значне місце відведено розгляду його участі у переговорах діячів ТУП із російськими лібералами (П. Мілюковим, В. Обнінським та ін.). У підрозділі також проаналізовано участь А. Ніковського у роботі Комітету Південно-Західного фронту Всеросійського союзу міст, де він працював уповноваженим відділу постачання; висвітлено деякі невідомі раніше елементи біографії діяча, зокрема його причетність до діяльності масонських лож у Російській імперії.

Третій розділ “Державотворча діяльність А. Ніковського у період національно-визвольних змагань” є ключовим для осмислення теми і складається з чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 3.1. “Громадсько-політична діяльність у добу Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918 рр.)”** розглядається участь А. Ніковського у роботі органів влади, що виникли в Україні після Лютневої буржуазної революції. З’ясовано, що він був членом президії Виконавчого комітету Ради об’єднаних громадських організацій м. Києва (РОГО), де виконував обов’язки секретаря. У підрозділі показано, що А. Ніковський брав активну участь у створенні і діяльності Центральної Ради: входив до складу її виконавчого комітету, був одним із чотирьох заступників голови УЦР М. Грушевського, працював у декількох комісіях Ради. Влітку 1917 р. А. Ніковський балотувався до Київської міської думи, а на початку листопада цього ж року його було призначено комісаром м. Києва. У цей період він відстоював ідею об’єднання всіх українських земель в одній державі та автономії України у складі перебудованої на федеративних засадах Російської республіки. Після Жовтневого перевороту 1917 р. А. Ніковський одразу ж зайняв антибільшовицьку позицію: був одним із лідерів Крайового комітету охорони революції в Україні, критикував дії більшовиків на сторінках редагованої ним газети “Нова рада”. Зазначено, що А. Ніковський негативно оцінив умови Берестейського мирного договору між УНР та країнами Четверного союзу та засудив уведення німецьких

військ на територію України. Після відступу більшовиків і повернення УЦР та уряду В. Голубовича до Києва, він виступав за необхідність зміни уряду та припинення проголошеної Центральною Радою політики соціалізації землі.

У підрозділі 3.2. “А. Ніковський в опозиційному русі проти Гетьманату П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.)” зазначено, що гетьманський переворот А. Ніковський сприйняв як негативну, але, зважаючи на хибну політику Центральної Ради, неминучу подію. Проголошений гетьманом П. Скоропадським політичний та економічний курс А. Ніковський не сприйняв і перейшов у опозицію до діючої влади. На початку травня 1918 р. він брав активну участь у переговорах українських партій з німецьким військовим командуванням і керівництвом Української Держави про включення представників від згаданих партій в уряд. Свій політичний авторитет А. Ніковський використав для об’єднання значної частини українських політичних сил в Український національний союз. При безпосередній участі діяча 24 жовтня 1918 р. було сформовано уряд, у який увійшло п’ять представників від УНС. Як прихильник мирних форм боротьби за владу, А. Ніковський не підтримував підготовку повстання проти гетьмана.

У підрозділі 3.3. “Громадсько-політична діяльність у добу Директорії УНР та в еміграції (кін. 1918 – кін. 1924 рр.)” проаналізовано причини відходу А. Ніковського від активної політичної діяльності у 1919 – першій половині 1920 рр., висвітлено головні аспекти державотворчої роботи у другій половині 1920 р. та в еміграції.

Після приходу до влади Директорії А. Ніковський перебував у опозиції до неї. Він вважав помилковим курс на організацію влади через Трудовий конгрес, вимагав присутності у цьому органі представників від усіх класів і націй. У період окупації Києва більшовиками А. Ніковський був членом організаційного комітету Українського Червоного Хреста, редактором часописів “Нова громада” і “Кооперативна зоря”, директором “Українфільму”.

Високий авторитет А. Ніковського у середовищі української національної еліти, освіченість та організаторський талант сприяли тому, що після підписання Варшавського договору і вступу українсько-польських військ до Києва його було призначено міністром закордонних справ в уряді В. Прокоповича. Упродовж наступних півтора роки він відіграв важливу роль в українській зовнішній політиці. Водночас А. Ніковський брав активну участь у роботі РНМ УНР, Ради Республіки, при його безпосередній участі було створено Український центральний комітет у Польщі.

Вимушене перебування в еміграції було важким випробуванням для А. Ніковського. Розчарувавшись у спроможності Директорії УНР добитися визнання незалежної України світовим співтовариством, будучи морально надломленим і фізично виснаженим, безперестанно сумуючи за своїми дітьми, що залишились у контрольованій більшовиками Великій Україні, А. Ніковський

прийняв рішення повернутися в УСРР, яке, як виявилось згодом, було для нього фатальним.

У **підрозділі 3.4. “Літературно-публіцистична, наукова та видавнича діяльність у 1917 – 1921 рр.”** розглянуто участь А. Ніковського в організації та виданні низки газет і журналів; показано його внесок у роботу ВУАН; проаналізовано основні проблеми, яких публіцист торкався у своїх статтях; приділено увагу його спорадичним контактам із більшовицькою владою.

Значне місце у підрозділі посідає аналіз внеску А. Ніковського у розвиток вітчизняної журналістики. Він був одним із організаторів і незмінним редактором газети “Нова рада”, яка завдяки своїм актуальним публікаціям впродовж усього часу існування мала неабиякий вплив на політичну ситуацію в країні. У підрозділі прослідковано етапи становлення, розквіту та трансформації газети, визначено роль її редактора у цих процесах.

Після захоплення більшовиками Києва у лютому 1919 р. А. Ніковський тимчасово залишив політику, зосередившись на літературно-критичній та науковій діяльності. У цей час він опублікував книгу літературних есе “Vita nova” у якій проаналізував творчість П. Тичини, М. Семенка та Я. Савченка. Тоді ж А. Ніковський очолив Комісію словника живої української мови ВУАН, де працював над впорядкуванням російсько-українського словника. Незадовго до цього, у 1918 р., його мовознавчі інтереси реалізувалися у виданні “Українського правопису”. Перебуваючи в еміграції, А. Ніковський брав активну участь у культурному житті української громади, а також співпрацював з газетою “Українська трибуна”.

Четвертий розділ “Повернення в УСРР”, який складається із двох підрозділів, присвячений аналізу різнопланової діяльності А. Ніковського після його повернення з еміграції. У **підрозділі 4.1. “Літературна, наукова, перекладацька та видавнича діяльність А. Ніковського 1924 – 1929 рр.”** розглядається участь літературознавця у підготовці до друку творів українських письменників XIX – початку XX ст. (Лесі Українки, І. Нечуя-Левицького, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Левицького, О. Кобилянської, Т. Бордуляка) та кращих зразків світової літератури (творів В. Шекспіра, А. Франса, П. Меріме); проаналізовано вступні статті діяча до згаданих видань. Як перекладач А. Ніковський намагався зробити більш доступними для пересічного читача кращі зразки світової літератури, про що свідчать його вдалі переклади на українську мову творів М. Гоголя та Дж. Лондона. Критичні відгуки А. Ніковського на твори молодих українських письменників (Ю. Яновського, В. Підмогильного) вражали читачів своєю новизною та нестандартним підходом до вирішення поставлених завдань. Водночас, вони викликали незадоволення радянських критиків, оскільки не співпадали із засадами пануючої ідеології.

З'ясовано, що формальною причиною для повернення А. Ніковського з еміграції була його участь у роботі Комісії словника живої української мови ВУАН. До 1928 р. під редакцією С. Єфремова та А. Ніковського було

опубліковано три томи словника із запланованих п'яти. Крім цього, у 1926 р. А. Ніковський видав “Словник українсько-російський”, а впродовж 1925–1929 рр. працював над укладанням російсько-українського словника у 4-х томах.

Підрозділ 4.2. “А. Ніковський у справі “Спілки визволення України” присвячений останньому періоду життя громадсько-політичного діяча. У підрозділі значну увагу приділено розгляду судового процесу; визначено роль, яку органи ДПУ відвели А. Ніковському у Спілці визволення України; проаналізовано дані ним свідчення. З'ясовано, що після винесення вироку у справі СВУ А. Ніковський відбував покарання у Ярославському політизоляторі та на Соловках, а після звільнення у 1940 р. – мешкав у своєї доньки в Ленінграді. У ході дослідження також виявлено, що А. Ніковський помер у 1942 р. під час блокади Ленінграду.

Проведене у дисертації узагальнення громадсько-політичної діяльності А. Ніковського дає підстави зробити наступні **висновки**:

Історіографічний аналіз свідчить, що громадсько-політична діяльність А. Ніковського досі не була предметом спеціального наукового дослідження. Історіографія теми була започаткована ще за життя репрезентанта і переважно відображає його літературно-критичну і публіцистичну діяльність. Виявлені наукові дослідження містять відомості, які висвітлюють лише деякі аспекти теми. Цілісна картина життя і громадсько-політичної діяльності А. Ніковського відтворена на основі широкої джерельної бази, у результаті опрацювання якої до наукового обігу було введено значну кількість невідомих раніше документів.

Системний аналіз громадсько-політичної діяльності А. Ніковського дозволив визначити його місце і роль у суспільно-політичному житті України першого тридцятиліття ХХ ст.; з'ясувати, що його діяльність у різні періоди та за різних історичних обставин підпорядковувалась завданням боротьби за всебічний національно-культурний розвиток українського народу як запоруки незалежного державного існування.

Формування світогляду А. Ніковського відбувалося в умовах піднесення українського національно-визвольного руху, викликаного революцією 1905–1907 рр. В українське громадське і політичне життя А. Ніковський включився ще під час навчання в Одеському університеті. У цей час він брав участь у роботі товариства “Просвіта” й Українського клубу в Одесі. Тоді ж відбулося знайомство А. Ніковського з активними діячами українського національно-визвольного руху – Є. Чикаленком, С. Єфремовим, С. Шелухіним, М. Комаровим та ін., які сприяли утвердженню його української самосвідомості.

Значний вплив на формування суспільно-політичних поглядів А. Ніковського мала співпраця з єдиною на той час щоденною українською газетою “Рада”. Приймавши у 1913 р. пропозицію Є. Чикаленка очолити “Раду”, А. Ніковський переїхав у Київ, де значно активізувалась його політична і наукова діяльність – його було обрано членом Ради ТУП та членом Українського наукового товариства. Літературно-публіцистична і громадсько-політична діяльність А. Ніковського у 1905–1916 рр. доповнювали одна одну, оскільки саме

через друковане слово він намагався донести до читачів ідеї демократії, вплинути на формування національних світоглядних позицій українців, готуючи тим самим підґрунтя для національно-державного відродження.

Повалення самодержавства у Росії започаткувало якісно новий етап у громадсько-політичній діяльності А. Ніковського. З перших днів революції він став активним учасником процесу державотворення, зокрема був членом Центральної і Малої рад, Крайового комітету охорони революції в Україні, комісаром м. Києва. Його політичним кредо було об'єднання усіх українських земель в одній державі та автономія України у складі перебудованої на федеративних засадах Російської республіки. Після Жовтневого перевороту в Росії відбулася трансформація поглядів А. Ніковського на майбутній державний лад України – він став прихильником самостійності України. Загалом А. Ніковський підтримував політику Центральної Ради. Однак нездатність кабінету В. Голубовича запобігти поширенню анархії і протистояти наступу більшовиків відштовхнули його від УЦР, про що свідчать його вихід зі складу Виконавчого комітету Ради та постійна критика есерівського уряду.

А. Ніковський не схвалював гетьманського перевороту, але сприймав появу нової влади як закономірність, що була викликана хибною політикою Центральної Ради. У цей період він був одним з ініціаторів, організатором і активним діячем Українського національного союзу, брав участь у переговорах про формування уряду Української Держави у травні та жовтні 1918 р. Як політик поміркованих поглядів, А. Ніковський був прихильником мирного шляху зміни влади, а тому повстання Директорії не підтримав.

Вплив А. Ніковського на суспільно-політичне життя України періоду національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. значною мірою визначався його приналежністю до керівництва УПСФ. Організаторські здібності А. Ніковського сприяли тому, що він займався втіленням партійних рішень у життя: представляв інтереси партії як заступник голови УЦР та член її Виконавчого комітету, вів переговори з представниками інших політичних сил, забезпечував функціонування партійного друкованого органу – газети “Нова рада”.

Значні організаторські здібності А. Ніковський виявив на посаді міністра закордонних справ УНР, яку обіймав з травня 1920 р. до січня 1922 р. Не маючи досвіду дипломатичної й урядової роботи, йому вдалося організувати стабільну і ефективну діяльність українського зовнішньополітичного відомства, покращити взаємозв'язок МЗС з посольствами і місіями, вдосконалити їх роботу, налагодити систематичне інформування європейської громадськості про події в Україні та діяльність Державного Центру УНР, підтримувати контакти із державними та військово-політичними інституціями низки провідних країн світу.

У добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. А. Ніковський активно займався не лише політичною, а й творчою діяльністю. Він виявив себе не лише як виважений політик, а й як непересічний журналіст, фейлетоніст, мовознавець та літературний критик. Впродовж 1917–1919 рр. А. Ніковський

очолював один із найвпливовіших українських часописів цього періоду – газету “Нова рада”, співпрацював із низкою періодичних видань, видав збірку фейлетонів “Буржуазна Рада” (1918 р.) та книгу літературних есе “Vita nova” (1919 р.), продовжував розпочаті ще під час навчання в університеті мовознавчі дослідження.

Розчарувавшись у здатності українських політиків порозумітися між собою і спільними силами боротися за українську незалежність, на початку 1922 р. А. Ніковський остаточно відійшов від політичної діяльності. Повернувшись восени 1924 р. з еміграції, він повністю зосередився на літературній та науковій діяльності. Головним напрямком наукової діяльності А. Ніковського була робота у словникових комісіях ВУАН. Як автор “Словника українсько-російського”, один із співавторів російсько-українського словника та низки термінологічних словників, він відіграв важливу роль в усталенні української літературної мови, уніфікації правопису, формуванні української наукової і технічної термінології.

Плідну літературну та наукову працю А. Ніковського перервав арешт за звинуваченням у причетності до Спілки визволення України у липні 1929 р. Організатори судового процесу відвели для А. Ніковського одне із головних місць у структурі і діяльності організації. Його було звинувачено у приналежності до Президії СВУ, організації філії спілки в Одесі та “п’ятірок” у радянських видавництвах, шкідництві на “літературному фронті” тощо. Відомостей про продовження А. Ніковським громадсько-політичної чи наукової діяльності після засудження у справі СВУ немає.

Запропоноване дисертаційне дослідження ставило за мету комплексне висвітлення життєвого шляху, громадсько-політичної, а також наукової, публіцистичної, редакційної та літературознавчої діяльності А. Ніковського. Однак, не втрачає сенсу подальша розробка зазначеної проблеми. Дисертант має намір продовжувати дослідження політичної і державотворчої діяльності А. Ніковського, особливо у добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Також доцільним вважається пошук та вивчення його епістолярної спадщини як у вітчизняних архівах, так і за кордоном, введення цих матеріалів у науковий обіг, видання публіцистичних праць діяча, яких на цей час виявлено понад 800. Втілення запропонованого у життя сприятиме популяризації і вшануванню пам’яті А. Ніковського як визначного громадсько-політичного діяча України новітньої доби.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях

1. Горбатюк М. Андрій Ніковський – редактор газети “Нова рада” / М. Горбатюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія : збірник наукових праць /

- ред. П. С. Григорчук. – Вінниця : Видавничий відділ ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2006. – Вип. XI. – С. 150–159.
2. Горбатюк М. Створення першого уряду Української Держави / М. Горбатюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія / гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2006. – Вип. 11–12. – С. 61–72.
  3. Горбатюк М. Діяльність А. Ніковського як журналіста, редактора, видавця / М. Горбатюк // Журналістика : науковий збірник / ред. Н. М. Сидоренко. – К. : Інститут журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2007. – С. 128–136.
  4. Горбатюк М. Діяльність А. Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в уряді В. Прокоповича (26 травня – 14 жовтня 1920 р.) / М. Горбатюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія : збірник наукових праць / ред. П. С. Григорчук. – Вінниця : Видавничий відділ ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2007. – Вип. XII. – С. 37–43.
  5. Горбатюк М. Діяльність А. Ніковського на посаді міністра закордонних справ УНР в контексті українсько-польських стосунків (травень 1920 – січень 1922 рр.) / М. Горбатюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія / гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2007. – Вип. 13. – С. 131–160.
  6. Горбатюк М. А. Ніковський як співробітник і редактор газети “Рада” / Микола Горбатюк // Історичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 44–57.
  7. Горбатюк М. Громадсько-політична діяльність А. Ніковського : історіографія проблеми / М. Горбатюк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Історія : збірник наукових праць / ред. П. С. Григорчук. – Вінниця : Видавничий відділ ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2008. – Вип. XIV. – С. 51–58.
  8. Горбатюк М. Польсько-українські відносини після підписання Ризького мирного договору у листуванні А. Ніковського з В. Прокоповичем (квітень – липень 1921 р.) / М. Горбатюк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія / гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2008. – Вип. 14. – С. 231–261.

Публікації, що додатково відображають результати дослідження

9. Горбатюк М. Створення та початковий етап діяльності Українського центрального комітету (УЦК) у Польщі / М. Горбатюк // *Ukrainica Polonica* : серійне наукове видання / гол. ред. Ю. І. Терещенко. – К. ; Житомир : Видавничий центр КНЛУ, 2009 – Вип. 3. – С. 54–74.
10. Горбатюк М. А. Ніковський і Другий Зимовий похід армії УНР / М. Горбатюк // Гуржіївські історичні читання : збірник наукових праць / [під

- ред. : В. А. Смолій (гол.) та ін.]. – Черкаси : [Чабаненко Ю. А], 2007. – С. 264–268.
11. Горбатюк М. Видання А. Ніковським журналу “Основа” в Одесі в 1915–1916 рр. / Микола Горбатюк // Другий науковий семінар “Роль визначних особистостей – митців, діячів науки та культури, у процесі формування національної самосвідомості наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.” : матеріали / упор. : О. Мокану, О. Кірієнко, М. Чумак. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. – С. 9–17.
  12. Горбатюк М. Громадсько-політична і науково-публіцистична діяльність А. Ніковського у 1924–1929 рр. / Микола Горбатюк // Каразінські читання (історичні науки) : тези доповідей 61-ї Міжнародної наукової конференції молодих вчених (ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 25 квітня 2008 р.) / гол. ред. В. О. Куликов. – Харків : Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 75–76.
  13. Горбатюк М. Роль і місце А. Ніковського у інспірованому органами ДПУ судовому процесі над “Спілкою визволення України” / М. Горбатюк // Мова, освіта, культура в контексті Болонських реалій : матеріали науково-практичної конференції, 2–4 квітня 2008 р. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2008. – С. 307–311.

АНОТАЦІЯ

Горбатюк М. В. Громадсько-політична діяльність Андрія Ніковського (1885 – 1942 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю: 07.00.01 – історія України. – Запорізький національний університет. – Запоріжжя, 2010.

У дисертації на основі аналізу історіографії проблеми та залучення широкого кола джерел вперше комплексно досліджено життєвий шлях, громадсько-політичну, культурно-просвітницьку, публіцистичну, видавничу та наукову діяльність А. Ніковського. Головну увагу приділено змісту, формам і напрямкам цієї діяльності. У роботі проаналізовано фактори, що вплинули на формування світогляду діяча. Досліджено діяльність А. Ніковського як активного учасника культурно-просвітнього руху в Україні. Відтворено основні віхи його діяльності як публіциста, редактора і видавця, визначено внесок у становлення української журналістики. Детально розглянуто участь А. Ніковського у роботі українських політичних і державних інституцій доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Розкрито політичні погляди діяча, прослідковано шляхи їх втілення. Показано значення його наукової діяльності для розвитку вітчизняного мовознавства і літературознавства. Обґрунтовано вагомий внесок А. Ніковського у процеси державотворення та розвитку національної самосвідомості українського народу.

Ключові слова: “Просвіта”, “Рада”, “Основа”, Товариство українських поступовців, Українська партія соціалістів-федералістів, Центральна Рада,

Директорія Української Народної Республіки, Гетьманат П. Скоропадського, “Нова рада”, Український національний союз, Український центральний комітет, зовнішньополітична діяльність, Спілка визволення України.

RESUME

Gorbatiuk M. V. Sociopolitical activity of Andrii Nikovskyi (1885–1942). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in history, speciality 07.00.01 – History of Ukraine – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2010.

The dissertation on the basis of historiographic problem analysis and involving a considerable amount of resources pioneered complex study of the lifeway, sociopolitical, cultural-educational, publicistic, publishing and scientific activity of A. Nikovskyi. The main attention was focused on sense, forms and approaches of the activity. In the research work the factors influencing the formation of public figure's outlook were analyzed. The work of A. Nikovskyi as an active participant of cultural-educational movement in Ukraine was studied, the main milestones of his activity as a publicist, editor and publisher were represented, his contribution in formation of Ukrainian journalism was determined. The participation of A. Nikovskyi in the work of Ukrainian political and state institutions in the period of national liberation fight of 1917–1921 was highlighted in greater detail. Political views of the figure were opened, ways of their implementation were traced. The role of his scientific activity in the development of native linguistics and literary criticism was presented. A. Nikovskyi's considerable contribution in the state building process and development of Ukrainian national consciousness was grounded.

Key words: “Prosvita”, “Rada”, “Osнова”, Society of Ukrainian progressists, Ukrainian party of socialists-federalists, Central Rada, Directory of People Republic of Ukraine, Hetmanat of P. Skoropatskyi, “Nova Rada”, Ukrainian national union, Ukrainian central committee, foreign policy activity, Society of Ukraine liberation.

АННОТАЦИЯ

Горбатюк Н. В. Общественно-политическая деятельность Андрея Никовского (1885 – 1942 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности: 07.00.01 – история Украины. – Запорожский национальный университет. – Запорожье, 2010.

Даная диссертация – первое комплексное исследование жизненного пути и общественно-политической деятельности Андрея Васильевича Никовского – одного из выдающихся представителей украинского национально-освободительного движения, общественного и политического деятеля, журналиста, редактора, литературного критика, переводчика и лингвиста.

В диссертации на основании анализа историографии проблемы, изучения архивных и опубликованных источников были выделены основные периоды

деятельности А. В. Никовского, установлены факторы, сыгравшие решающую роль в формировании его мировоззрения, становлении жизненной позиции.

В исследовании рассматривается участие А. Никовского в работе культурно-просветительских обществ “Просвита”, Украинский клуб, газет “Рада”, “Нова рада”, “Проминь”, “Украинская трибуна”, журнала “Основа”, политических партий и организаций – ТУП и УПСФ и т.д. Особое внимание уделено освещению роли А. Никовского в событиях украинского национально-освободительного движения 1917–1921 гг. Выяснено, что в это время он поддерживая политику Центральной Рады и отстаивал идею предоставления Украине автономии в составе демократической федеративной Российской республики. После Октябрьского переворота в Петрограде он становится сторонником полной государственной независимости Украины. Не поддерживая приход гетьмана П. Скоропадского к власти, он, однако, был адептом мирного взаимодействия украинских политических сил, доказательством чего было его участие в переговорах по созданию первого и второго правительств Украинской Державы. С целью допуска к власти украинских политических партий социалистического направления им было инициировано создание Украинского национального союза. Государственная деятельность А. Никовского в должности министра иностранных дел в нескольких правительствах Директории УНР была направлена на признание украинского государства странами Европы и Америки, установление с ними дипломатических отношений, налаживании систематического информирования мировой общественности о событиях в Украине, организацию стабильной работы украинского внешнеполитического ведомства.

Констатируется, что после возвращения А. Никовского из эмиграции, он отошел от политической деятельности и полностью сосредоточился на научной работе, литературной критике и переводах иностранной литературы на украинский язык. Показано, что творческая и общественная деятельность А. Никовского прервалась с началом процесса по делу сфабрикованного советскими карательными органами Союза освобождения Украины, в котором ему была отведена одна из ключевых ролей. В итоге сделан вывод, что А. Никовский внёс весомый вклад в процесс создания украинской государственности, содействовал развитию национального самосознания украинского народа.

Ключевые слова: “Просвита”, “Рада”, “Основа”, Общество украинских поступовцев, Украинская партия социалистов-федералистов, Центральная Рада, Директория Украинской Народной Республики, Гетманат П. Скоропадского, “Нова рада”, Украинский национальный союз, Украинский центральный комитет, внешнеполитическая деятельность, Спилка освобождения Украины.

Підписано до друку 21.04.2010.
Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн.-друк. арк. 0,9. Фіз. друк. арк. 0,98.
Наклад 100 прим. Замовлення № 32.

ВПВТД ВАТ ПТІ “Київоргбуд”. Суворова, 4/6